

Talurahva abielueelsed seksuaalsuhted 18. sajandi Liivimaal

Mati Laur*

*Kohes nuu' tütriku' magama läävä?
Rahvasuu*



Järvamaa pruut ja peigmees koos torupillipuhujaga Esna mõisa kaardil, 1722. RA, EAA.862.1.726, l. 148

Kui astuda välja Tartu Ülikooli Jakobi tänava õppehoonest, kus neid ridu kirjutan, ning küsida Werner ja raekoja vahel liikuvatelt kaaslinlastelt, kas Eesti talupojad 18. sajandil ka seksisid, siis – arvestades isegi asjaoluga, et selles kandis liigub keskmiselt haritumat rahvast – oleks arvatav vastus: „No kus sa sellega, muidugi mitte, oli ju pärisorjus!“

Eestlaste ajalooteadvusesse on 18. sajand jäädvustunud paremal juhul halli, pigem aga tumeda ajajärguna. „Vana hea Rootsi aeg“ oli mööda saanud ning selle asemele asunud Vene võim. Toonast talupoega kujutatakse enamasti ette, ülakeha paljas, mõisatallis peksukaristust saamas. Viimaste aastakümnete uurimused on näidanud, et üleminek Rootsi ajalt Vene ajale ei olnud sugugi nii murranguliste tagajärgedega, kui meie tänapäevalgi ikka veel „aegadele“ toetuv ajalooperiodiseering eeldanuks. Rootsi aja seadused, haldusstruktuur ning ühiskonna sotsiaalne ülesehitus kandusid ilma suuremate muudatusteta ühe võimu alt teise alla, mis

* Mati Laur (1955), PhD, Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, uusaja ajaloo professor, mati.laur@ut.ee.

lubab 18. sajandist kõnelda kui „pikast Rootsi ajast“.¹ Liivi- ja Eestimaa sõjaline liitmine Vene riigiga ei tähendanud kaugeltki siinse ala kokkusulatamist Venemaaga, vaid vastupidi, sisekubermangudest oluliselt eristuva ühiskonnakorralduse säilimist ja edasiarengut.

Kuigi talurahva ajalugu oli Eestis prioriteetne uurimisteema nii 1930. aastatel kui ka Nõukogude okupatsiooni ajal mõnevõrra vabamates oludes 1960. ja 1970. aastatel, siis talurahva seksuaalkäitumine jäi nendest uurimustest täiesti kõrvale. Vaid riivamisi puudutasid seda teemat toonased põhjalikud demograafilised uurimused.² Seksuaalkäitumine pidi ootama oma aega, seda enam et ka Lääne-Euroopa ajalookirjutus jõudis nende teemade põhjaliku ja süvendatud käsitlemiseni alles 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate alguses, eelkõige ajalookirjutuses kanda kinnitanud „kultuurilise pöörde“ tulemusena.³

Pikka aega lähtuti eesti talurahva seksuaalkäitumise hindamisel rahvaluulest. Nagu väidab Ülo Tedre (1928–2015), selle temaatika üks parimaid asjatundjaid, puudub regivärsilises rahvalaulus „armastuslühirika selle kitsamas mõttes“. Füüsilise armastusega seotut käsitletakse kas kehtivast moraalist hälbimisena või siis peidetult ning kaudselt.⁴ Ants Hein, kes on kokku seadnud suurepärasest tõlkes väga põhjaliku kogumiku eestlaste kosja- ja pulmakommetest,⁵ ei pea Jakob Hurda algatatud rahvaluulekogumise kampaania tulemusel koondatud ainekku kuigi usaldusväärseks, juhul kui minna ajas 19. sajandi keskpaigast kaugemale. Toda tõeliselt vana ja traditsioonilist, väidab Hein, see ainestu õigupoolest ei kajastagi – või kui, siis ainult selle viimaseid hingetõmbeid.⁶ Folkloorikogude puhul võib komistuskiviks saada asjaolu, et selle ainekogu kogumisel on asjaosalised soovinud jätta endast muljet, mis tundub parajasti kõige sündsam ja kõlvulisem, mida kõige markantsemal kujul väljendas omal ajal koolinõunik Märt Raud: „Eesti endine armuilm seisab kättesaamata aatelises kõrguses. Ma ei tunne ühtegi rahvast, kes sugulises karskuses nii kõrgele oleks tõusnud.“⁷ Seetõttu

¹ M. Laur. Die „Russenzeit“ und das Petersburger Imperium in der estnischen Geschichtsschreibung seit 1918. – *Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentationen imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918*, hrsg. von F. Hadler und M. Mesenhöller. Leipzig: Akademische Verlaganstalt, 2007, lk 301–311, siin lk 306; M. Laur. Läänemereprovintside autonoomia erijooned 18. sajandil. – T. Rosenberg ja K. Tarkiainen (koostajad). *Soome ja Eesti riikluse juured: 1809. aasta tähendus*. Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Õpetatud Eesti Selts, 2010, lk 89–96, siin lk 93; M. Laur. Katrīna II un muižniecības autonomija Baltijā. – *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 2013, nr 3 (88), lk 31–42, siin lk 32.

² H. Ligi. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal XVIII sajandil. – *Uurimusi Läänemereemaade ajaloost*, I. Tartu, 1973 (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 316), lk 231–301; H. Ligi. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711–1816. – *Uurimusi Läänemereemaade ajaloost*, II. Tartu, 1976 (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 371), lk 33–101; S. Vahre. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782–1858). *Ajaloolis-demograafiline uurimus*. Tallinn: Eesti Raamat, 1973; H. Palli. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1997.

³ Näiteks *Histoire de la famille, I–II*, sous la direction de A. Burguière, C. Klapisch-Zuber, M. Segalen et F. Zonabend. Paris: Armand Colin, 1986; R. van Dülmen. *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit*, Bd. 1: *Das Haus und seine Menschen*. München: C. H. Beck, 1990, siit alapeatükk „Sexualität“, lk 184–197; W. Beutin. *Sexualität/Liebe: Neuzeit*. – *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*, hrsg. von P. Dinzelsbacher. Stuttgart: Kröner, 1993 (Kröners Taschenausgabe, 469), lk 89–102; K. Vocelka. *Geschichte der Neuzeit 1500–1918*. Wien, Köln und Weimar: Böhlau, 2010, siit alapeatükk „Sexualität“, lk 320–325; *A Cultural History of Sexuality*, vol. 1–6, ed. by J. Peakman. Oxford and New York: Berg Publishers, 2011.

⁴ Laulud noortest ja nende omavahelistest suhetest. – Ü. Tedre (toim). *Eesti rahvalaulud*. Antoloogia, III köide, 1. vihik. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk 133–427, siin lk 135. Võrdluseks: Läti ajakirjanik ja õppejõud Juris Paiders on välja andnud raamatukese seksuaaltemaatikaga seotud rahvalauludest, milles pole küll midagi kaudset ega ka ärapeidetut. J. Paiders. *Tradicionālā latviešu seksualitāte*. Rīga: Hera, 2003.

⁵ A. Hein. *Vanaaja pulm*. Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini. Tallinn: Tänapäev, 2018.

⁶ Samas, lk 14.

⁷ M. Raud. *Eesti armuilmast*. – *Eesti Kultura IV*, korraldanud Villem Reiman. Tartu, 1914, lk 3–99, siin lk 4. Ligi pool sajandit hiljem, 1961. aastal, avaldas Raud oma uurimuse Stockholmis raamatuna, tehes küll mõningaid täiendusi, kuid jäädes samadele seisukohtadele. M. Raud. *Eesti perekond aegade voolus*. Stockholm: EMP, 1961.

eelistab Hein pigem „eemaltpilku“, mis on meieni jõudnud kohalike baltisaksa ning Liivi- ja Eestimaalt läbi rännanud literaatide sule läbi.⁸ Siit võiks astuda aga veel ühe sammu edasi ning püüda 18. sajandi Liivimaa talurahvast mõista nende endi lausunud sõnade toel, võttes aluseks talupoegade tunnistused seksuaalüleastumisi käsitlevates kohtuasjades.

Käesoleva artikli peamine allikmaterjal pärineb Liivimaa 18. sajandi maakohtute arhiividest.⁹ Toetudes toonaste talupoegade kohtu ees öeldule, püüame järgnevalt konstrueerida pilti seksuaalsuhete algusest kuni nende „legaliseerimiseni“ pärast kiriklikku laulatust ning kõrvutada seda rahvaluulele toetuvate käsitlustega.

Suhete loomine

Kui palju oli neid, kes alustasid seksuaalelu enne abiellumist, me õigupoolest ei tea. Heldur Palli demograafiliste uuringute kohaselt oli 18. sajandil Eestis laulatuse ajal lapseootel 8–11% pruutidest.¹⁰ Selle näitaja allikaliseks aluseks on kirikumeetrika sissekanded ning arvesse on võetud esmaabiellunud, kelle esiklaps sündis varem kui kaheksa kuud pärast kiriklikku laulatust. Vallaslapsi oli Eesti maakogudustes 18. sajandil keskmiselt kaks protsenti.¹¹ Ülaltoodud arvandmed võivad meile paremal juhul öelda midagi abieluelsete rasestumiste, mitte aga seksuaalsuhete kohta.

Kui ajalooline demograafia jääb kidakeelseks, siis folkloristika ja etnoloogia on pakkunud seksuaalsuhete algusest modernismieelses talurahvaühiskonnas pigem ideaal- kui tegelikku pilti. Folkloristid ja etnoloogid on rõhutanud ehalkäikude tähtsust ning näinud selles esmast sotsiaalset institutsiooni teel abielu sõlmimiseni.¹² Et ehalkäigud keetsid siinmail mõnel pool veel 20. sajandi alguseni, on need küllaltki hästi dokumenteeritud. Ehalkäik pole midagi siinsele talurahvale eripärast, samasugust kombestikku kohtame kogu Põhja-Euroopas, mida 1930. aastatel uuris põhjalikult Soome etnoloog Karl Robert Villehard Wikman (1886–1975), esitades ka Eestit käsitlevat materjali.¹³ Ehalkäimist tunti ka Saksamaal, kus seda tähistati sõnadega *Kiltgang*¹⁴ ja *Nachtfreien*.¹⁵

Ehalkäike on kirjeldatud üksikasjalikult reglementeeritud kombestikuna. Üldise arusaama kohaselt mahtus aidaromantika karskuse ja siivsuse piiridesse, seksuaalvahekorda ei astu-

⁸ Samas, lk 15–18; August Wilhelm Hupelit on seksuaalteema käsitlejana analüüsinud Indrek Jürjo: I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Riigiarhiiv, 2004, lk 269–275; vt ka U. Plath. Libertinistlik kirjandus ja „valgustuse erootika“ Baltikumis. – K. Kaju (koost). Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis. Tartu, 2014 (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 21 [28]), lk 283–310; M. Laur, M. Metsvahi. Talutüdruk valgustuse paistel. Lisandusi August Wilhelm Hupeli artiklile. – Tuna 2016, nr 4, lk 7–13.

⁹ Lähemalt maakohtutest ja nende arhiivimaterjalidest vt M. Laur. Eestlaste ja sakslaste vahelised seksuaalsuhted 18. sajandi Liivimaal. – Tuna 2023, nr 2, lk 27–37, siin lk 28.

¹⁰ H. Palli. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799, lk 89–91.

¹¹ Samas, lk 77.

¹² Lähemalt M. Laur, M. Metsvahi. Talutüdruk valgustuse paistel, lk 11–13.

¹³ K. R. V. Wikman. Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums. Åbo: Åbo Akademi, 1937. Kirjeldustest nähtub, et tegemist oli väga reglementeeritud kombestikuga. Ehale mindi alati kambakesi. Kõige tavalisem näis olevat praktika, kus poisid käisid järgemööda läbi kõik küla tüdrukud. Poiss, kelle tüdruk enda juurde võttis, jäi maha, teised läksid edasi järgmise tüdruku juurde. Oli ka selliseid ehalkäike, kus käidi koos kõik tüdrukud läbi ja keegi heitis vaid viivuks voodisse tüdruku kõrvale, või kui tegemist oli väiksema külaga, mindi üheskoos ühe tüdruku juurde ja igaüks sai natuke aega tema kõrval lesida. Setumaal käis hea tooni juurde, et tüdruk magas kahe poisi vahel – teine oli valvuriks. Kodaveres aga olnud kombeks, et tüdrukule rohkem meeldinud poiss sai olla tema poole näoga, teine pidi leppima seljatagusega. Samas, lk 76, 205.

¹⁴ Samas, lk 204.

¹⁵ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit (Ancien Régime, Aufklärung und Revolution, 23). München: Oldenbourg, 1991, lk 88.

tud.¹⁶ Vähe sellest, ehalkäikudes on nähtud noorte „täiesti süütuid“ kokkusaamisi, kust ei puudunud mitte ainult seksuaalvahekorrad, vaid üldse igasugune erootika.¹⁷ Seda rõhutades on informandid 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses pahaaimamatult isegi vindi üle keeranud, nentides, et iga tüdruku juurde jäi maha üks poiss, ainult „lõtvade“ tüdrukute juurde jäädi mitmekesi.¹⁸ Mida nemad siis tegid?

Õigupoolest pole meil ehalkäikude kohta 18. sajandi Liivimaalt ühtegi teadet. Ei leidu vallasema, kes tunnistanuks, et ta jäi käima peale just seda kombestikku pruukides. Kui säärased „süütud kokkusaamised“ tõepoolest toimusid, miks siis nendest ei kirjutatud ridagi siinse talurahva seksuaalelu põhjalikult käsitletud Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel (1737–1819) ega ka teised tollased literaadid.¹⁹ Kasvõi selleks, et niisugust kombestikku kogu maailmale kõbeliseks eeskujuks tuua. Võrdluseks sobib siia õitsilkäimine – öine hobuste karjatamine, mis algas jüripäevast (23. aprillil) ning kestis suve lõpuni. Ehal käidi (kui käidi) talus, ning kui mitte just otse tüdruku vanemate silme all, siis vähemasti kuuldekaugusel. Õitsil seevastu oldi külast eemal ning märksa privaatsemas keskkonnas. Erinevalt ehalkäikudest on õitsil toimunud seksuaalsuhteid kohtuprotokollides korduvalt märgitud.²⁰

Stefan Breit on abieluelseid suhteid 18. sajandi Saksamaal jälgides tõdenud, et perepoegade ja -tütarde puhul „kergemeelseid“ suhteid peaaegu polnudki. Seksuaalsuhete algus oli seotud abielutootusega, mis varem või hiljem ka realiseeriti.²¹ Perepoegade ja -tütarde ning sulaste ja teenijate suhteid takistas vanemate vastuseis.²² Perepoegade suhteid teenijatüdrukutega tuli ette märksa harvem, kui üldiselt arvatakse.²³ Rohkem oli juhtumeid, kus teenijatüdruk jäi uskuma lehestunud peremehe abielulubadust ning oli sotsiaalse tõusu ootuses peremehe vastu seksuaalselt lahkem.²⁴ Sagedasemad olid seksuaalvahekorrad sulaste ja teenijatüdrukute vahel ning need ei olnud ilmingimata seotud abiellumiskavatsusega.²⁵ Kui suhted kujunesid eri sotsiaalsetest kihtidest pärit paari vahel, olid mehed enamasti madalamast ja naised kõrgemast kihist ehk teisisõnu: mitte perepoeg ei teinud last saunikutütrele, vaid saunikupoeg tegi lapse peretütrele.²⁶ 18. sajandi Liivimaa talurahvaühiskond oli Saksa-

¹⁶ M. Laur, M. Metsvahi. Talutüdruk valgustuse paistel, lk 11; M. Metsvahi. Die Ehe und das Verständnis von Ehe in der bäuerlichen Bevölkerung Estlands und Livlands im 18. Jahrhundert. – Familien-Politiken in Nordosteuropa (18.–20. Jahrhundert): Innerfamiliale Hierarchien und Machtverhältnisse, hrsg. von A. Wilhelm. Lüneburg, 2019 (Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte 28), lk 162–214, siin lk 178.

¹⁷ Ü. Tedre. Inimelu kesked sündmused. – A. Viies, E. Vunder (koost ja toim). Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008, lk 312–329; Ü. Tedre. Eesti pulmad. Lühiülevaade muistsetest kosja- ja pulmakommetest. Tallinn: Eesti Raamat, 1973, lk 9–14. On ka teistsuguseid arvamusi, mille järgi polnud ehalkäik sugugi nii „süütu toiming“. M. Kõivupuu. Eestlase eluring. Tallinn: Varrak, 2015, lk 60; M. Mägi. Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perecondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. – Ariadne Lõng 2009, nr 1/2, lk 76–101, siin lk 93–94.

¹⁸ M. Laur, M. Metsvahi. Talutüdruk valgustuse paistel, lk 11.

¹⁹ Esimene baltisakslase kirjeldus ehalkäigust on pärit 1873. aastast: „On üldine tava, et niipea kui tüdruk on leeris käinud, hakkavad noormehed tema vastu sel kombel tähelepanu ilmutama, et käivad tema juures magamas. Mida rohkem tüdrukul tema juures magajaid on, seda rohkem on ta hinnatud, seda suurem on teiste tüdrukute kadedus ning ema uhkus. Kuigi see näib kombelõtvusena, on tegemist süütu asjaga.“ J. B. Holzmayer. Osiliana. Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche verschiedener Art, gesammelt unter den Insel-Esten. – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, Siebenter Band, Zweites Heft. Dorpat, 1873, lk 1–116, siin lk 89.

²⁰ RA, EAA.915.1.1246, l. 25, 16p, 29–30, Acta in Sachen contra sextum, 1752; RA, EAA.1296.2.2, l. 274, Helme kirikumeetrika, 1751–1777.

²¹ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft, lk 202.

²² Samas, lk 212.

²³ I. G. Tóth. Legale und illegale Sexualität der ungarischen Bauern im 18. Jahrhundert. – Privatisierung der Triebe: Sexualität in der frühen Neuzeit, hrsg. von D. Erlach. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994 (Frühneuzeitstudien, 1), lk 321–332, siin lk 323.

²⁴ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft, lk 212–213.

²⁵ Samas, lk 216–218.

²⁶ Samas, lk 197, 224.

maaga võrreldes kindlasti vähem diferentseerunud, kuid sarnasusi Breiti toodud käitumis-mustritega võime kohata ka siinmail.

18. sajandi Liivimaa kohtumaterjal kõneleb pigem sellest, et seksuaaleluga alustamine ei olnud ilmtingimata seotud abiellumiskavatsusega, nõnda nagu kirik ette kirjutas. Kohtumaterjalidest leiab rohkesti näiteid, kus nii poisil kui ka tüdrukul oli enne abiellumist mitu rauda tules. 1733. aastal oli Pärnu maakohtu ees Võrungi mõisa (Mihkli khk) talupoeg Nigulas korraga kahe vallasemaga – mõisateenija Madlele oli Nigulas teinud tütre, taluteenija Liisule aga poja. Madle väitel lubanud Nigulas temaga abielluda, mida viimane küll täielikult eitas, Liisu aga tunnistas, et olnud Nigulasega ainuüksi „lusti pärast“. Et pääseda topeltkaristusest, oli Nigulasel võimalus üks tüdrukutest naiseks võtta ning tema valik langes „lusti pärast“ temaga koos olnud Liisu kasuks. Kuigi Mihkli õpetaja hilisemas kohtule saadetud kirjas märgib, et asjaosalised olla ümber mõelnud ning eelistavad pigem „hooramise“ eest karistada saada kui abielu sõlmida,²⁷ on ta nad veel sama aasta oktoobris Mihkli kirikus ikkagi paari pannud.²⁸

1745. aasta juunis oli vallasemana Pärnu maakohtu ees Kiini Jüri tütar Mari Holdrest. Vallaslapse isa oli Mari sõnul Rätsepa Jaan, kellega ta elanud 1743. aasta kadripäevast järgmise aasta küünlapäevani kokku, seda nii oma vanemate talus kui ka töö juures. Mari polevat teadnud, et Jaan olnud samal ajal suhtes ka Libati Liisuga. Alles jaanipäeva paiku saanud ta aru, et Jaan tahab teda antud abielulubadusest hoolimata maha jätta ja teise tüdrukuga altari ette minna, ning läinud koos isaga pastori juurde. Too lubanud Jaani ja Liisut mitte enne paari panna, kui asjad saavad kohtus selgeks räägitud, enne mihklipäeva aga laulatanud nad ikkagi, pastori sõnul mõisnikult saadud kirja alusel. Maril sündis laps 1744. aasta oktoobris, Liisu sai lapse kolm nädalat hiljem. Jaan tunnistas, et oli Mariga küll mõned korrad ihuliselt kokku elanud, kuid temaga abielluda polnud ta kunagi lubanud, samuti ei pidavat ta end Mari lapse isaks. Mari olla Jaani sõnul ka mitme teisega tegemist teinud, iseäranis Pumpa Jaaniga – ta olla nad ise heinamaal teolt (*in actu*) tabanud. Mari väitel aga olla ta Pumpa Jaaniga ainult hullanud (*gespielet*), ilma lihaliku ühtimiseta, seda olla ta teinud vaid Rätsepa Jaaniga, ei kellegi teisega. Pealegi olnud ta Pumpa Jaaniga enne, kui Rätsepa Jaaniga käima hakkas. Kohus arvas samamoodi ning mõistis Rätsepa Jaanilt Marile alimendid välja.²⁹

Siitame Andrese tütar Ann Vana-Karistest (Halliste khk) väitis Pärnu maakohtus, et tema vallaslapse isa on juba abielus olev Kõrtsi Peetri poeg Henn, kellega ta olnud venna pulmades ajal 1743. aasta jõuludel kolmel korral vahekorras – Hennul nimelt naist pulmas kaasas polnud. Esimesel kahel korral juhtunud see saunas, kui Ann olla läinud pulmakülaliste kindaid ja riideid kuivama riputama ning Henn talle järgnenud ja teda omatahtsi võtnud; kolmas kord toimunud see aga rehe all, kui Ann läinud isa käsul hobusele heinu ette andma ja Henn talle seegi kord järele tulnud. Ann olla küll mehele seletanud, et Hennul on endal naine ja jätku ta teda rahule, mees aga polnud nendest keelitustest miskit hoolinud. Peale Henu, tunnistas Ann, olla ta ühe korra maganud ka Henu venna Jaaguga. See juhtunud kolmekuningapäeva õhtul, kui Anne venna noor kaasa koju toodi ja sel puhul õlut joodi. Jaak olnud üksinda kambris, ning kui Ann parasjagu tema juures magamisaset tegi, ollagi see juhtunud. Ta kahetsevat küll, et nõnda läks, nüüd aga ei saavat enam midagi parata. Halliste pastor seevastu ei pidanud Anne lapse isaks mitte perepoegi Henu või Jaaku, vaid hoopis Senni Peedu sulast Hansu, keda Ann lapseootel olles olnud pastorile isaks tunnistanud. Kohtu ees Ann eitas seda ning ka kohtu ette kutsutud sulane tunnistas, et oli küll mõned korrad naise juurde heitnud, aga puutunud teda pole. Et mõlemad perepojad andsid kohtu ees vande, et pole tüdrukuga maganud – valemendujat oodanuks põrgutuli –, tunnistas ka Ann lõpuks üles,

²⁷ RA, EAA.915.1.1064, l. 3–4p, 29, Acta in Sachen contra sextum, 1733.

²⁸ RA, EAA.1278.2.1, l. 127p, Mihkli kirikumeetrika, 1679–1769.

²⁹ Läti Rahvusarhiiv (Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, edaspidi LVVA), 233.1.525, l. 20–20p, 31p–32, 53p, Acta in Sachen contra sextum, 1745.

et oli kohtule valetanud ning nii oma venna pulmade ajal kui ka pärast kolmekuningapäeva ikkagi sulase Hansuga olnud. Viimast kinnitas nüüd ka Hans, kuid eitas samas pulmade ajal Annega koos olemist. Pärast seda meenus ka Annele, et venna pulmade aegu ta siiski vahekorras ei olnud, vaid ikka pärast kolmekuningapäeva.³⁰

Veel keerulisemas olukorras oli Virato Pärdi tütar Mari Väandra. Pastori teatest maa-kohtule nähtub, et Mari andnud oma vallaslapse isana esmalt üles Väandra mõisavalitseja sakslasest toapoisi Jürgeni, kellele pastori sõnul olnud see juba kolmas kord eksiteele sattuda. Seejärel olla Mari meelt muutnud ning öelnud isaks hoopis Sooniste mõisast (Kullamaa khk) Väandra kingsepa õpipoisiks tulnud Hansu. Kui pastor ta aga Hansuga silmitsi seadnud, pöördunud Mari tagasi Jürgeni juurde, peagi aga esitlenud uue vallasasakandidaadina üht rätsepaselli, siis jälle Sooniste poissi ning lõpuks, pärast suuri kõhklusid, jäänud ikkagi Jürgeni juurde pidama. Too olnud ka lapse ristimisel 1762. aasta novembris isana kohal ning vastsündinu saanud nimeks Jüri.³¹

1732. aasta lõpul sai Suislepa (Tärvastu khk) peremees Jerso Jüri ühtäkki kahekordseks vanaisaks. Tütar Ell sünnitas vallastütred, Elli õde Ann aga vallaspoja. Abieluplaane ei olnud kummalgi tütre.³²

Sugugi harvad polnud juhtumid, kus poiss sai oma esimesed seksuaalkogemused endast märksa vanema naisega. Sämpre Henu poeg Hindrik Vana-Karistest (Halliste khk) tegi vallaslapse Vihtle Peetri teenijatüdrukule Elsile, kes olnud Sämprel kolm nädalat lina kudumas. Kohtu hinnangul oli Hindrik veel noor mees, keda ilma vanemate nõusolekuta ei saa abielluma sundida, Els aga juba „vana naine“, kes oli ka varem vallaslapsega kohtu ees seisnud. Alimendid nõuti Hindrikult ikkagi välja.³³ Sepa õpipoiss Peeter, samuti Vana-Karistest, väitis, et Abjas Suka Masa Henu juures teeninud Ann oli ta ära võrgutanud; ka Annele polnud see esimene vallaslaps. Et nad olla päris pikalt koos olnud, siis poiss, kes polnud veel leeriski käinud, alimentidest ei pääsenud.³⁴ Paremini läks Lakse Ado sulasel Kasparil Koor-külast (Helme khk), kes ütles end olevat 16 või 17 aastat vana. Teda andis oma vallaslapse isana üles samas talus teeninud Eva, keda kohus nimetas „kergemeelseks naiseks“ – esimene vallaslaps sündinud Eval neli aastat varem – ning vabastas Kaspari alimentide tasumisest.³⁵ Mirko Hansu poeg Märt Abjast tunnistas kohtule, et teda olla vahekorrale ärgitanud Härma Jaanuse tütar Anne, taas Vana-Karistest, rõhutades oma rikkalikke kogemusi ja õhutades poissi: „Anna aga nüüd minna!“ (*Mach nun drauf loß*).³⁶

Neitsilikkuse kaotamine

Ülaltoodud näidetest piisab, et veenduda: 18. sajandi Liivimaa talurahva abielueelsed hoiakud ja suhted olid vankumatust monogaamsusest kaugel. Sellist mentaliteeti toetas asjaolu, et neitsilikkusel ei olnud siinse talupoja jaoks peaaegu mingisugust tähtsust. See ei pruukinud Liivimaa talurahvast eristada teistest Euroopa agraarühiskondadest, küll aga teistest seisustest.

³⁰ LVVA, 233.1.525, l. 3p–6, 36–36p, Acta in Sachen contra sextum, 1745. Vande tekst on eesti keeles toimikus talletatud: *Minna N. N. wannun Jummal nīngk temma puhha Ewangelium päle, et minna Se Sitama Andres tüddar Ann ihha [s.t ikka] ilmas ei ollen putnud, et se mis temma minno wasto on Keisri Kochto ette on tunnistanut, mitte tössi on, ni tööste ja wissiste kui Jummal mind awwitab Ihho nīngk Hinge polest. Amen.* – Samas, l. 5.

³¹ RA, EAA.915.1.1383, l. 28, 55, Acta in Sachen contra sextum, 1763. Vt ka M. Laur. Eestlaste ja sakslaste vahelised seksuaalsuhted, lk 34–35.

³² RA, EAA.915.1.1064, l. 12p, 54, Acta in Sachen contra sextum, 1733.

³³ RA, EAA.915.1.1275, l. 13p–14, Acta in Sachen contra sextum, 1754.

³⁴ RA, EAA.915.1.1246, l. 30p, Acta in Sachen contra sextum, 1752.

³⁵ LVVA, 233.1.525, l. 25, Acta in Sachen contra sextum, 1745.

³⁶ RA, EAA.915.1.1064, l. 16p, Acta in Sachen contra sextum, 1733.

Varauusaja Euroopa kultuuriruumis oli naisel kolm loomupärast seisundit: neitsi, abikaasa või lesk. Neitsilikust peeti pruudi teiseks veimevakaks, mis oli seda olulisem, kui päris veimevakas kraami nappis ning muud kapitali ei olnud.³⁷ Lisaks kärpis neitsilikuse kaotamine märgatavalt veel abiellumata naise reputatsiooni.

Õhtumaa kultuuris ei olnud neitsilikus 18. sajandil mitte enam anatoomiline, vaid sotsiaalselt määratletud seisund.³⁸ Neitsinahk oli varauusajal üks põhjalikumalt uuritud kehaosi. Tollaste arstide arvates rebenes see harva esimese vahekorra ajal.³⁹ Seega polnud võimalik asetleidnud „võrusriket“ sugugi alati kindlaks teha.⁴⁰ Pealegi ringlesid naiste hulgas õpetussõnad, kuidas defloratsiooni varjata või kaotatud neitsilikust näiliselt taastada.⁴¹ Abielulubaduse mõjutusel või vägivalda tõttu kaotatud neitsilikus ei võtnud euroopalikus kultuuris naiselt tema au.

Neitsilikuse väärtustamises teineteisele vastanduva Õhtu- ja Hommikumaa kultuuride kõrvale esitas August Wilhelm Hupel veel kolmanda võimaluse. Kirikuõpetaja väitel ei pööranud eesti ja läti talupojad neitsilikuse olemasolule või puudumisele vähimatki tähelepanu ja seda põhjusel, et neil, Hupeli sõnu kasutades, igasugune arusaam neitsilikusest sootuks puudub:

Kindlasti võib lugeja vägagi üllatuda, kuuldes, et eestlased ja lätlased pole puhtast puutumata neitsilikusest kunagi midagi pidanud [- -] seepärast, et nad seda ülepea ei tunnegi. [- -] Kõik eestlased ja lätlased, mehed ja naised, keda ma ise küsitlesin või oma tuttavatel küsitleda lasin, kinnitavad ühel meelel, et pole olemas mingeid märke, mille põhjal saaks kindlaks teha, kas tüdruk on veel puutumata (puhas neitsi). Kui selliste tundemärkide kohta küsida tahta, on isegi raske end neile arusaadavaks teha, sest sinne talupoeg tunneb vaid tüdrukuid; et aga tüdrukuiks kutsutakse samamoodi ka selliseid, kes meesterahvaga ühte heidavad, pole tal neitsilikuse kohta mingit sõna ning seda tuleb pikalt lahti seletada. Muidu nimetab ta tüdruku või neitsilikuse märgina katmata [tanutamata – M. L.] pead. Ei maksa arvata, et nad sellistest asjadest vaikivad või vähemalt meeeldi sellest rääkida ei taha, teeseldes pigem oma teadmatust. Ei ole nad sugugi nii häbelikud, eriti pisut vanemad abielunaised. Neilt saab teada asju, mida ise ei söändaks küsida või ei tahaks kuuldagi. Aga neitsilikusest ja selle märkidest ei tea nad tõepoolest mitte midagi.⁴²

Poola ajaloolane Tomasz Wiślicz jõuab Hupeli ülaltoodud kirjutist kasutamata Poola allikate põhjal samale järeldusele. Wiśliczi järgi leidub varauusaegsetes talurahvast puudutavates allikates neitsi mõistet väga harva. Isegi neitsi Maarja asemel tavatsetakse öelda pigem Jumalaema või Taevaema. Neitsilikus selle anatoomilises tähenduses oli talurahvale tund-

³⁷ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft, lk 106–109.

³⁸ S. Burghartz. Rechte Jungfrauen oder unverschämte Töchter? Zur weiblichen Ehre im 16. Jahrhundert. – Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte, hrsg. von K. Hausen und H. Wunder. Frankfurt am Main und New York: Campus, 1992 (Geschichte und Geschlechter, 1), lk 173–183, siin lk 177.

³⁹ T. Hommen. Sittlichkeitsverbrechen. Sexuelle Gewalt im Kaiserreich. Frankfurt am Main und New York: Campus, 1999, lk 71.

⁴⁰ M. Lorenz. „da der anfängliche Schmerz in Liebeshitze übergehen kann...“: Das Delikt der „Nothzucht“ im gerichtsmmedizinischen Diskurs des 18. Jahrhunderts. – Unzucht – Nothzucht – Vergewaltigung. Definitionen und Deutungen sexueller Gewalt von der Aufklärung bis heute, hrsg. von C. Künzel. Frankfurt am Main und New York: Campus, 2003, lk 63–87, siin lk 74.

⁴¹ L. Balbiani. „das ein yeglicher man mit messiger mynne mynnen mag“. „Sexualität“ in der frühen Neuzeit. – Von Lust und Schmerz. Eine Historische Anthropologie der Sexualität, hrsg. von C. Bruns und T. Walter. Köln, Weimar und Wien: Böhlau, 2004, lk 23–59, siin lk 36.

⁴² A. W. Hupel. Ueber den Werth der Jungfrauschaft unter Ehsten und Letten. – Nordische Miscellaneen, St. 26. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1791, lk 279–298, siin lk 280 ja 291. Vt ka A. W. Hupel. Neitsilikuse väärtusest eestlaste ja lätlaste hulgas. Tlk M. Laur ja M. Metsvahi. – Tuna 2016, nr 4, lk 2–6..

matu. Neitsipõlv ei tähistanud mitte seksuaalkogemuse puudumist, vaid abiellumisele eelneud aega. Nii nagu eestlased ja lätlased, kandsid ka Poola tüdrukud ja naised enne abiellumist pärga, abielunaistena aga tanu. Wiślicz väidab, et 19. ja 20. sajandil tõlgendati varauusaegsetes allikates märgitud „pärga (*wienice, wianek*) võtmist“ ekslikult neitsilikkuse kaotamisena.⁴³ Wiśliczi järgi oli nendel juhtudel tegemist abielueelse rasestumisega. Kui intiimsuhe katkes enne rasestumist või toimus nurisünnitus, ei saanud naine „oma pärga kaotada“.⁴⁴ Sama väitis eestlaste ja lätlaste kohta ka Hupel. Niikaua, kuni naine ei olnud saanud emaks, nimetati teda neitsiks, seda ka juhul, kui tema seksuaalkogemused olid avalikkusele teada ning väljaspool igasugust kahtlust.⁴⁵

Hupeli väitele leiab kinnitust ka kohtuprotokollist. 1729. aastal tunnistas Vana-Kariste mõisa (Halliste khk) Rängle talu peremehe vend Hendrik, kes oli talus teeninud tüdruku Reedaga mitu kuud kokku elanud, Pärnu maakohtu ees, et kui ta küsinud Reedalt, ega too pole käima peal, vastanud naine, et ta „on veel puhas“ (*nein, ich bin noch rein*).⁴⁶

Külaühiskonnas suhtuti abielueelsetesse suhetesse mõistvalt, kui need toimusid pärast abiellumises kokkuleppimist ning jäid monogaamseks.⁴⁷ Ei olnud tingimata vajalik, et naine astuks abiellu neitsina, küll aga see, et ta oleks vaid sellistes seksuaalsuhetes, mis hiljem abielu sõlmimisega legitimeeritaks.⁴⁸ Lapse saamine näitas paari viljakust, mis külaühiskonnas oli väga tähtis.⁴⁹ Wiślicz pakub, et Poolas jõudis rasedana altari ette kolmandik pruutidest, mis kõnelevat ka noorpaari „piisavast kvalifikatsioonist“ seksuaalelus.⁵⁰ Et toonaste teadmiste juures süüdistati viljatuses ainult naisi, siis paljudel juhtudel ei abiellutudki enne, kui oli kindlus, et naine lapsi saab. See, et abiellumisel ei peetud pruudi neitsilikust oluliseks, andis Liivimaa talurahvaühiskonnale veel täiendavat vabadust. Ka kohtu ees ei häbene naised tunnistada, et kõik sündinud „puhtast lustist“ (*es wäre aus Lust geschehen, aus Lust gethan*).⁵¹ Hupeli „avastust“ võib soovi korral tõlgendada kui osutust eestlaste ja lätlaste madalale haridus- ja kultuuritasemele ning vajakajäämisele tsiviliseerituses, seda aga kompenseeris tabude puudumine ja suurem seksuaalne vabadus, mida teised seisused endale lubada ei võinud.

Seksuaalelu legitimeerimine

Nagu eespool nägime, ei olnud abielukokkulepped sugugi seksuaalelu alustamise vältimatu tingimus. Peter Becker on sõnastanud omapärase, ka 18. sajandi Liivimaa olustikus vett-pidava reegli: kui suhe on abielu sõlmimise rööbastel, on naise eelistatud seksimiskohaks

⁴³ T. Wiślicz. Dialectics of virginity. Controlling the morals of youth in the early modern Polish countryside. – S. Lidman, M. Heinonen, T. Linkinen and M. Kaartinen (eds). Framing Premodern Desires. Sexual Ideas, Attitudes and Practices in Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017, lk 83–102, siin lk 91.

⁴⁴ Samas, lk 92.

⁴⁵ A. W. Hupel. Ueber den Werth der Jungfrauschaft, lk 280–283.

⁴⁶ RA, EAA.915.1.1006, l. 4p, Johann Ucke, Pastor zu Hallist, contra die Karrishofschen Bauern Hendrik und Kert in puncto Hurerei.

⁴⁷ A. Flüchter. Lust und Moral: Zur Alltagsgeschichte der Sexualität seit der Frühen Neuzeit. – Sexualität als Experiment. Identität, Lust und Reproduktion zwischen Science und Fiction, hrsg. von N. Pethes und S. Schicktan. Frankfurt am Main und New York: Campus, 2008, lk 155–171, siin lk 161; G. Schwerhoff. Historische Kriminalitätsforschung. Frankfurt am Main und New York: Campus, 2011 (Historische Einführungen, 9), lk 155–171, siin lk 161.

⁴⁸ S. Burghartz. Rechte Jungfrauen, lk 175.

⁴⁹ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft, lk 237.

⁵⁰ T. Wiślicz. Love in the Fields. Relationship and marriage in rural Poland in the early modern age: social imagery and personal experience. Warsaw: Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences, 2018, lk 214.

⁵¹ RA, EAA.915.1.1064, l. 3, 12p, Acta in Sachen contra sextum, 1733; RA, EAA.915.1.1096, l. 10p, Acta in Sachen contra sextum, 1735; RA, EAA.915.1.1139, l. 3, Acta in Sachen contra sextum, 1739; RA, EAA.915.1.1175, l. 15p, 18p, Acta in Sachen contra sextum, 1744.

tema voodi, seevastu vahekorrad, mis abieluni ei vii, ei toimu enamasti naise voodis, vaid kohas, kus selleks on võimalus.⁵²

Kui külaühiskond vaatles pärast kosjaskäimist pruutpaari juba kui abielurahvast, siis kirik manitses pruuti ja peigu hoiduma seksuaalsuhete alustamisest enne, kui kiriklik laulatus seljatakse.⁵³ On mõneti paradoksaalne, et just kirik, mis abieluelseid suhteid keelas, pidas neid samas enesestmõistetavaks ehk siis eeldas, et seda keeldu kindlasti eiratakse. Sellele viitavad nii August Wilhelm Hupel kui ka Johann Christoph Petri.⁵⁴

Selle kohta, et seksuaalsuhetega oleks tingimata oodatud pulmapäevani, pole ühtki allikalist kinnitust ning, arvestades eespool kirjeldatud kombeid ja mentaliteeti, õigupoolest ei leia selleks ka mingit põhjust. Teiste piirkondade talurahvauhiskondi käsitlevates uurimustes võime samuti kohata vastandlikke seisukohti alates sellest, et abiellutaksegi alles pärast seda, kui tüdruk jääb rasedaks või kui mõlemad on veendunud ka omavahelises füüsilises sobivuses,⁵⁵ kuni arvamiseni, et enne laulatust välditi kas ainult seksuaalvahekorda, mitte aga teisi seksuaalpraktikaid, või siis välditi neid kõiki.⁵⁶ Kui kosjad olid juba vastu võetud, ei peetud pulmaelseid seksuaalsuhteid külaühiskonnas sugugi taunimisväärseks. Sama meelt olid ka siinsed kohtuvõimud. Kui vallasema ja vallaslapse isa lubasid kohtu ees abielluda, neile ilmalikku „hoorakaristust“ ei määratud. Vastutulekuna kirikule nõuti paarilt pulmaelsete seksuaalsuhete pärast (*ob anticipatum concubitum*) siiski ühe taalri (rubla) suurune trahv kohaliku kiriku kassasse.⁵⁷ Võrdluseks: tavapärase „hoorakaristust“ oli naisele viis ja mehele kümme paari vitsu, mille võis asendada rahatrahviga pool taalrit (rubla) iga vitsapaari eest, mis kokkurehkendatuna oluaks seitse ja pool rubla. Küll aga nõudis Rootsi kirikuseadus, et juhul kui pruut on neitsilikkuse kaotanud, ei tohi ta laulatuse ajal kanda pruudikrooni (pruudipärga) ega teisi neitsilikkusele viitavaid pulmakaunistusi.⁵⁸ Samasugused nõuded kehtisid Saksamaal.⁵⁹

Kosjade kõrval oli kihlus talurahvale märksa väiksema tähtsusega, piirdudes kirikuõpetajale abiellumissoovist teatamisega. Ka kohtumaterjalidest nähtub, et kolmekordne kosjaviina joomine oli võimude silmis usaldusväärsemgi abielukokkulepe kui kirikhärra juures käik. Pastor võis kihluse tühistada, kuid selleks pidid olema mõjuvad ja ootamatult ilmnenud põhjused (väljalöönud haigus, pruut oli juba kellestki teisest käima peal). Juhul kui paar oli jõudnud seksuaalvahekorraneni, sai kihlust lahutada vaid ülemkonsistoriumi otsusel.⁶⁰ 1742. aastal tuli ülemkonsistorium vastu Saare mõisa (Maarja-Magdaleena khk) Annuka Mihkliile, kes keeldus abiellumast Kosso Ado tütre Elliga. Mihkel tunnistas, et oli naisega küll kolm korda maganud, aga abielulubaduse oli ta andnud ainult nalja pärast. Ka polevat ta Elli vastündinud lapse isa. Kes see on, teadvat vaid naine, sest Mihkli meelest olla „naine maganud nii paljude meestega, kui tal juukseid peas“ (*daß sie so viele Beyschläffer gehabt, als sie Haar auf ihrem Kopfe habe*). Et ka Elli vägisi mehele minna ei tahtnud, tühistas ülemkonsistorium kihlused.⁶¹

⁵² P. Becker. *Leben und Lieben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demographie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600–1850.* Frankfurt am Main und New York: Campus, 1990 (Studien zur Historischen Sozialwissenschaft, 15), lk 293.

⁵³ Rootsi kirikuseadus (1686). – *Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*, Bd. 2, Teil 2, hrsg. von G. J. von Buddenbrock. Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker, 1821, lk 1593–1873 (edaspidi RKS), Cap. XV, § XVII.

⁵⁴ A. W. Hupel. *Ueber den Werth der Jungfrauschaft*, lk 285–286; J. Ch. Petri. *Ehstand und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstand. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten*, 2. Theil. Gotha: Karl Wilhelm Ettinger, 1802, lk 281–282.

⁵⁵ K. R. V. Wikman. *Die Einleitung der Ehe*, lk 294, 309.

⁵⁶ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft, lk 97.

⁵⁷ RKS, Cap. V, § II.

⁵⁸ RKS, Cap. V, § II.

⁵⁹ S. Burghartz. *Rechte Jungfrauen*, lk 178.

⁶⁰ RKS, Cap. XV, §-d XIII ja XV.

⁶¹ LVVA, 233.1.226, lk 236–237. Urteile, 1724–1769.

Samal, 1742. aastal tühistas ülemkonsistoorium Sänna mõisast (Rõuge khk) pärit Koljo Reinu poja Juhani ning Kurvitsa Kersteni tütre Madle raseduseni jõudnud kihlused põhjusel, et Madle ilmnemise parema käe valud, mis tegid ta „tööks ja majapidamiseks täiesti võimetuks“. Pastori kinnitusel polnud ka paranemislootust.⁶² Antud juhul osutusid majanduslikud argumendid kaalukamaks juba „täide viidud“ kihlusest.

Lõpuks jõudis kätte ka pulmapäev, mis algas kirikliku laulatusega, millele järgnes pulmapidu. Kuidas üks korralik pulmapidu 18. sajandil välja nägi, jätame siinkohal käsitlemata, sest sellest annab suurepärase ülevaate eepool mainitud Ants Heina raamat. Pulmapeole järgnes pulmaöö – abielu lõplik kinnitus. Eesti talurahva pulmakombestik pole pulmaöle peaaegu mingit tähelepanu pööranud. Kui vaadelda meie rahvaluule trükis avaldatud kogusid, siis pulmalauludes puudub vähimigi erootika ning „näbedast näpistamisest“ siin kaugemale ei jõuta.⁶³ Viimastel aastatel on siiski trükki jõudnud ka obstsöönsema sisuga laule. Needki ei kõnele mitte neitsilikkuse kaotamisest, vaid pigem rõhutavad edasise seksuaalelu legaalsust:

Nüüd saad munni mõtlemata
kella ilma kartuseta.⁶⁴

Euroopa kontekstis oli pulmaööl seevastu vägagi oluline tähendus: *Ist das Bett beschritten, ist das Recht erstritten* – „Kui voodist käinud läbi sa, ei saa su õigust väärata“. Abiellunute seksuaalvahekorda loeti abielu lõplikuks teostumiseks. Seetõttu eelnesid pulmad ja pulmaöö sageli preesterlikule õnnistusele: see anti alles siis, kui abielu oli muutunud tagasipöördumatuks – neitsilikkust tagasi võtta ei saanud.⁶⁵

Kui talupoegade jaoks, nagu eespool nägime, ei mänginud pruudi süütus peaaegu vähimatki rolli, oli see teiste seisuste puhul seda olulisem. 1761. aastal lahutas ülemkonsistoorium Karula õpetaja Coelestin Helingi abielu Rannu pastori Johann Caspar Mederi tütre Elisabethiga. Nimelt oli pastor Heling otsustanud pulmaööl, selle asemel et „abielu täide viia“, asuda „ühele abielumehele täiesti ebasündsal moel“ uurima, kas tema värske abikaasa on veel neitsi, ning leidnud mitmeid märke, mis äratanud temas tõsisid kahtlusi. Järgnevatel päevadel oli Elisabeth mehe pideva kiusu all. Pastor Heling soovis naise mineviku välja uurida, lubades naisele avameelselt ülestunnistatud eksimused andestada. Asi jõudis selleni, et naise tunnistust mööda oluks ta „parema meelega hauas kui abieluvoodis“. Lõpuks tõi isa tütre koju ja asus Elisabethi au päästma. Ta lasi tunnustatud tohtritel tütre läbi vaadata ning need kinnitasid, et naise neitsinahk on täiesti rikkumata (*illaesa virginitas*) ja Elisabeth pole ühegi mehega ihulises vahekorras olnud. Ka kohtulikul juurdlusel – Karula pastor oli jõudnud vahepeal välja selgitada kolm tõenäolist tegelast, kellega naine oli tema arvates maganud – teatasid kohtu ette kutsutud tunnistajad, et tegemist on igati kombeka naisterahvaga. Abielu jätkamine polnud sellises olukorras enam võimalik ning ülemkonsistoorium, arvestades ka asjaoluga, et hoolimata preesterlikust õnnistusest ei olnud abielu veel „teostunud“, otsustas anda lahutuse ning ühtlasi vabastada naise kõigist talle esitatud süüdistustest.⁶⁶

Kui pulmaööl selgus, et pruut on „kahjustatud“, lubas tavaõigus mehel pruudi tagasi vanematekoju saata. Seda juhtus siiski väga harva. Esiteks tähendas see vastuollu minekut

⁶² Samas, lk 238–239.

⁶³ Pulmalaulud. – Ü. Tedre (toim). Eesti rahvalaulud. Antoloogia, III köide, 2. vihik. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, nr 5927–5956, siin nr 5945.

⁶⁴ A. Kalkun, M. Sarv. Seks ja poeetika: regilaulu peidus pool. – Vikerkaar 2015, nr 4–5, lk 91–108, siin lk 103.

⁶⁵ M. Schröter. Zur Intimisierung der Hochzeitsnacht im 16. Jahrhundert. Eine zivilisationstheoretische Studie. – Ordnung und Lust. Bilder von Liebe, Ehe und Sexualität in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit, hrsg. von H.-J. Bachorski. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag, 1991 (Literatur, Imagination, Realität, 1), lk 359–414, siin lk 364.

⁶⁶ LVVA, 233.1.226, lk 673–694, Urteile, 1724–1769.

kirikuga⁶⁷ – abielu oli jõutud juba nii laulatada kui ka „täide viia“. Teiseks asetas mees end sel kombel ise sarvekandjana teiste pilke alla. Seetõttu võis pulmaöö osutada mitte ainult tõe-tunniks, vaid ka andestushetkeks.⁶⁸ Liivimaalt me selliseid lugusid ei leia. Küll aga võis mees oma abikaasa maha jätta, kui naine oli enne pulmi teisest mehest käima peale jäänud. Abja mõisa (Halliste khk) taluperemehe Kulli Jüri poeg Juhan keeldus 1735. aastal sama mõisa peremehe Kurvitse Jaani tüdart Elsi ära võtmast, kuigi oli varem lubanud temaga abielluda. Et Els sünnitanud lapse juba seitse kuud pärast nende esimest koosolemist, mõtles Juhan ümber: laps polevat tema tehtud (*es wäre nicht sein Machwerck*). Pealegi olnud mõisas teeninud Anne-nimeline tüdruk tabanud kahel korral Elsi teise mehega ning sellest ka opmani naisele kõelnud. Kohus üritas meest küll ümber veenda – ikka juba nii pikalt koos oldud –, aga mees oli järjekindel: laps pole tema töö (*weil es nicht seine Arbeit*).⁶⁹ Karula mõisa tallipoiss Madis oleks Katsniku Mari Peetrimõisast (mõlemad Viljandi khk) ära võtnud, kui naine poleks tanutamise ajal hoopis kedagi teist oma lapse isaks nimetanud.⁷⁰ Ka Kase Hindriku poeg Jaak Pollist (Karksi khk) ei tunnistanud end samas talus teeninud Reeda vallaslapse isaks, sest laps sündinud varem, kui nii mehe kui ka naise nimetatud esimese vahekorra aeg lubanuks.⁷¹

Last but not least: lugejale, kes ootab juba kannatamatult sõnumeid esimese öö õigusest (*ius primae noctis*), olgu ka siinkohal üle korratud: Liivimaal välistas selle valgustusajastu väljamõeldise mitte ainult toonane seaduskord, vaid ka asjaolu, et suurel osal pruutidest oli „esimene öö“ juba enne altari ette jõudmist seljataga.⁷²

Nagu nägime, loovad 18. sajandi kohtumaterjalid Liivimaa talupoegade seksuaalelu algusest märksa teistsugusema pildi, kui seda teevad rahvaluule ja sellele toetuvad käsitlused, mis on pakkunud seksuaalsuhete algusest modernismieelses talurahvaühiskonnas pigem ideaalkui tegelikku pilti. Nii ei kinnita kohtumaterjalid folklooris siivsate ja kombelistena kirjeldatud ehalkäikude toimumist 18. sajandi Liivimaal, küll aga leiab sealt rohkesti näiteid, kus nii poisil kui ka tüdrukul oli enne abiellumist mitu rauda tules. Liivimaa talurahva abielueelsed hoiakud ja suhted olid vankumatust monogaamsusest kaugel ega seisnenud kaugeltki seksuaalsuhetest hoidumises, pigem vastupidi. Ehk nagu tõdeb kokkuvõtlikult August Wilhelm Hupel: „Võimalusi patueluks jagub meie maarahval küllaga.“⁷³

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt PRG 318.

⁶⁷ M. Schröter. Zur Intimisierung der Hochzeitsnacht, lk 365.

⁶⁸ Samas, lk 391–395.

⁶⁹ RA, EAA.915.1.1096, l. 11–11p, 43p, Acta in Sachen contra sextum, 1735.

⁷⁰ RA, EAA.915.1.1064, l. 15, Acta in Sachen contra sextum, 1733.

⁷¹ RA, EAA.915.1.1364, l. 4p, Acta in Sachen contra sextum, 1762.

⁷² Lähemalt vt M. Laur. Eestlaste ja sakslaste vahelised seksuaalsuhted 18. sajandi Liivimaal, lk. 37; M. Metsvahi. Esimese öö õiguse stereotüübi leviku eellugu. Mõisnike ja talutüdrukute suhetest regilaulus ning valgustusajastu saksa kirjameeste teostes. – Keel ja Kirjandus 2018, nr 7, lk 521–540.

⁷³ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtsland, Bd. 1. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774, lk 514.

tema voodi, seevastu vahekorrad, mis abieluni ei vii, ei toimu enamasti naise voodis, vaid kohas, kus selleks on võimalus.⁵²

Kui külaühiskond vaatles pärast kosjaskäimist pruutpaari juba kui abielurahvast, siis kirik manitses pruuti ja peigu hoiduma seksuaalsuhete alustamisest enne, kui kiriklik laulatus seljagata.⁵³ On mõneti paradoksaalne, et just kirik, mis abieluelseid suhteid keelas, pidas neid samas enesestmõistetavaks ehk siis eeldas, et seda keeldu kindlasti eiratakse. Sellele viitavad nii August Wilhelm Hupel kui ka Johann Christoph Petri.⁵⁴

Selle kohta, et seksuaalsuhetega oleks tingimata oodatud pulmapäevani, pole ühtki allikalist kinnitust ning, arvestades eespool kirjeldatud kombeid ja mentaliteeti, õigupoolest ei leia selleks ka mingit põhjust. Teiste piirkondade talurahvauhiskondi käsitlevates uurimustes võime samuti kohata vastandlikke seisukohti alates sellest, et abiellutaksegi alles pärast seda, kui tüdruk jääb rasedaks või kui mõlemad on veendunud ka omavahelises füüsilises sobivuses,⁵⁵ kuni arvamiseni, et enne laulatust välditi kas ainult seksuaalvahekorda, mitte aga teisi seksuaalpraktikaid, või siis välditi neid kõiki.⁵⁶ Kui kosjad olid juba vastu võetud, ei peetud pulmaelseid seksuaalsuhteid külaühiskonnas sugugi taunimisväärseks. Sama meelt olid ka siinsed kohtuvõimud. Kui vallasema ja vallaslapse isa lubasid kohtu ees abielluda, neile ilmalikku „hoorakaristust“ ei määratud. Vastutulekuna kirikule nõuti paarilt pulmaelsete seksuaalsuhete pärast (*ob anticipatum concubitum*) siiski ühe taalri (rubla) suurune trahv kohaliku kiriku kassasse.⁵⁷ Võrdluseks: tavapärase „hoorakaristust“ oli naisele viis ja mehele kümme paari vitsu, mille võis asendada rahatrahviga pool taalrit (rubla) iga vitsapaari eest, mis kokkurehkendatuna oluaks seitse ja pool rubla. Küll aga nõudis Rootsi kirikuseadus, et juhul kui pruut on neitsilikkuse kaotanud, ei tohi ta laulatuse ajal kanda pruudikrooni (pruudipärga) ega teisi neitsilikkusele viitavaid pulmakaunistusi.⁵⁸ Samasugused nõuded kehtisid Saksamaal.⁵⁹

Kosjade kõrval oli kihlus talurahvale märksa väiksema tähtsusega, piirdudes kirikuõpetajale abiellumissoovist teatamisega. Ka kohtumaterjalidest nähtub, et kolmekordne kosjaviina joomine oli võimude silmis usaldusväärsemgi abielukokkulepe kui kirikhärra juures käik. Pastor võis kihluse tühistada, kuid selleks pidid olema mõjuvad ja ootamatult ilmnunud põhjused (väljalöönud haigus, pruut oli juba kellestki teisest käima peal). Juhul kui paar oli jõudnud seksuaalvahekorraneni, sai kihlust lahutada vaid ülemkonsistoriumi otsusel.⁶⁰ 1742. aastal tuli ülemkonsistorium vastu Saare mõisa (Maarja-Magdaleena khk) Annuka Mihkliile, kes keeldus abiellumast Kosso Ado tütre Elliga. Mihkel tunnistas, et oli naisega küll kolm korda maganud, aga abielulubaduse oli ta andnud ainult nalja pärast. Ka polevat ta Elli vastündinud lapse isa. Kes see on, teadvat vaid naine, sest Mihkli meelest olla „naine maganud nii paljude meestega, kui tal juukseid peas“ (*daß sie so viele Beyschläffer gehabt, als sie Haar auf ihrem Kopfe habe*). Et ka Elli vägisi mehele minna ei tahtnud, tühistas ülemkonsistorium kihlused.⁶¹

⁵² P. Becker. *Leben und Lieben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demographie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600–1850.* Frankfurt am Main und New York: Campus, 1990 (Studien zur Historischen Sozialwissenschaft, 15), lk 293.

⁵³ Rootsi kirikuseadus (1686). – *Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*, Bd. 2, Teil 2, hrsg. von G. J. von Buddenbrock. Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker, 1821, lk 1593–1873 (edaspidi RKS), Cap. XV, § XVII.

⁵⁴ A. W. Hupel. *Ueber den Werth der Jungfrauschafft*, lk 285–286; J. Ch. Petri. *Ehstand und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstand. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten*, 2. Theil. Gotha: Karl Wilhelm Ettinger, 1802, lk 281–282.

⁵⁵ K. R. V. Wikman. *Die Einleitung der Ehe*, lk 294, 309.

⁵⁶ S. Breit. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft, lk 97.

⁵⁷ RKS, Cap. V, § II.

⁵⁸ RKS, Cap. V, § II.

⁵⁹ S. Burghartz. *Rechte Jungfrauen*, lk 178.

⁶⁰ RKS, Cap. XV, §-d XIII ja XV.

⁶¹ LVVA, 233.1.226, lk 236–237. Urteile, 1724–1769.

Samal, 1742. aastal tühistas ülemkonsistoorium Sänna mõisast (Rõuge khk) pärit Koljo Reinu poja Juhani ning Kurvitsa Kersteni tütre Madle raseduseni jõudnud kihlused põhjusel, et Madle ilmnemise parema käe valud, mis tegid ta „tööks ja majapidamiseks täiesti võimetuks“. Pastori kinnitusele polnud ka paranemislootust.⁶² Antud juhul osutusid majanduslikud argumendid kaalukamaks juba „täide viidud“ kihlusest.

Lõpuks jõudis kätte ka pulmapäev, mis algas kirikliku laulatusega, millele järgnes pulmapidu. Kuidas üks korralik pulmapidu 18. sajandil välja nägi, jätame siinkohal käsitlemata, sest sellest annab suurepärase ülevaate eepool mainitud Ants Heina raamat. Pulmapeole järgnes pulmaöö – abielu lõplik kinnitus. Eesti talurahva pulmakombestikus pole pulmaöle peaaegu mingit tähelepanu pööratud. Kui vaadelda meie rahvaluule trükis avaldatud kogusid, siis pulmalauludes puudub vähimigi erootika ning „näbedast näpistamisest“ siin kaugemale ei jõuta.⁶³ Viimastel aastatel on siiski trükki jõudnud ka obstsöönsema sisuga laule. Needki ei kõnele mitte neitsilikuse kaotamisest, vaid pigem rõhutavad edasise seksuaalelu legaalsust:

Nüüd saad munni mõtlemata
kella ilma kartuseta.⁶⁴

Euroopa kontekstis oli pulmaööl seevastu vägagi oluline tähendus: *Ist das Bett beschritten, ist das Recht erstritten* – „Kui voodist käinud läbi sa, ei saa su õigust väärata“. Abiellunute seksuaalvahekorda loeti abielu lõplikuks teostumiseks. Seetõttu eelnesid pulmad ja pulmaöö sageli preesterlikule õnnistusele: see anti alles siis, kui abielu oli muutunud tagasipöördumatuks vastuvaidlematuks – neitsilikust tagasi võtta ei saanud.⁶⁵

Kui talupoegade jaoks, nagu eespool nägime, ei mänginud pruudi süütus peaaegu vähimatki rolli, oli see teiste seisuste puhul seda olulisem. 1761. aastal lahutas ülemkonsistoorium Karula õpetaja Coelestin Helingi abielu Rannu pastori Johann Caspar Mederi tütre Elisabethiga. Nimelt oli pastor Heling otsustanud pulmaööl, selle asemel et „abielu täide viia“, asuda „ühele abielumehele täiesti ebasündsal moel“ uurima, kas tema värske abikaasa on veel neitsi, ning leidnud mitmeid märke, mis äratanud temas tõsisid kahtlusi. Järgnevatel päevadel oli Elisabeth mehe pideva kiusu all. Pastor Heling soovis naise mineviku välja uurida, lubades naisele avameelselt ülestunnistatud eksimused andestada. Asi jõudis selleni, et naise tunnistust mööda oluks ta „parema meelega hauas kui abieluvoodis“. Lõpuks tõi isa tütre koju ja asus Elisabethi au päästma. Ta lasi tunnustatud tohtritel tütre läbi vaadata ning need kinnitasid, et naise neitsinahk on täiesti rikkumata (*illaesa virginitas*) ja Elisabeth pole ühegi mehega ihulises vahekorras olnud. Ka kohtulikul juurdlusel – Karula pastor oli jõudnud vahepeal välja selgitada kolm tõenäolist tegelast, kellega naine oli tema arvates maganud – teatasid kohtu ette kutsutud tunnistajad, et tegemist on igati kombeka naisterahvaga. Abielu jätkamine polnud sellises olukorras enam võimalik ning ülemkonsistoorium, arvestades ka asjaoluga, et hoolimata preesterlikust õnnistusest ei olnud abielu veel „teostunud“, otsustas anda lahutuse ning ühtlasi vabastada naise kõigist talle esitatud süüdistustest.⁶⁶

Kui pulmaööl selgus, et pruut on „kahjustatud“, lubas tavaõigus mehel pruudi tagasi vanematekoju saata. Seda juhtus siiski väga harva. Esiteks tähendas see vastuollu minekut

⁶² Samas, lk 238–239.

⁶³ Pulmalaulud. – Ü. Tedre (toim). Eesti rahvalaulud. Antoloogia, III köide, 2. vihik. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, nr 5927–5956, siin nr 5945.

⁶⁴ A. Kalkun, M. Sarv. Seks ja poeetika: regilaulu peidus pool. – Vikerkaar 2015, nr 4–5, lk 91–108, siin lk 103.

⁶⁵ M. Schröter. Zur Intimisierung der Hochzeitsnacht im 16. Jahrhundert. Eine zivilisationstheoretische Studie. – Ordnung und Lust. Bilder von Liebe, Ehe und Sexualität in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit, hrsg. von H.-J. Bachorski. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag, 1991 (Literatur, Imagination, Realität, 1), lk 359–414, siin lk 364.

⁶⁶ LVVA, 233.1.226, lk 673–694, Urteile, 1724–1769.

kirikuga⁶⁷ – abielu oli jõutud juba nii laulatada kui ka „täide viia“. Teiseks asetas mees end sel kombel ise sarvekandjana teiste pilke alla. Seetõttu võis pulmaöö osutada mitte ainult tõe-tunniks, vaid ka andestushetkeks.⁶⁸ Liivimaalt me selliseid lugusid ei leia. Küll aga võis mees oma abikaasa maha jätta, kui naine oli enne pulmi teisest mehest käima peale jäänud. Abja mõisa (Halliste khk) taluperemehe Kulli Jüri poeg Juhan keeldus 1735. aastal sama mõisa peremehe Kurvitse Jaani tüdart Elsi ära võtmast, kuigi oli varem lubanud temaga abielluda. Et Els sünnitanud lapse juba seitse kuud pärast nende esimest koosolemist, mõtles Juhan ümber: laps polevat tema tehtud (*es wäre nicht sein Machwerck*). Pealegi olnud mõisas teeninud Anne-nimeline tüdruk tabanud kahel korral Elsi teise mehega ning sellest ka opmani naisele kõelnud. Kohus üritas meest küll ümber veenda – ikka juba nii pikalt koos oldud –, aga mees oli järjekindel: laps pole tema töö (*weil es nicht seine Arbeit*).⁶⁹ Karula mõisa tallipoiss Madis oleks Katsniku Mari Peetrimõisast (mõlemad Viljandi khk) ära võtnud, kui naine poleks tanutamise ajal hoopis kedagi teist oma lapse isaks nimetanud.⁷⁰ Ka Kase Hindriku poeg Jaak Pollist (Karksi khk) ei tunnistanud end samas talus teeninud Reeda vallaslapse isaks, sest laps sündinud varem, kui nii mehe kui ka naise nimetatud esimese vahekorra aeg lubanuks.⁷¹

Last but not least: lugejale, kes ootab juba kannatamatult sõnumeid esimese öö õigusest (*ius primae noctis*), olgu ka siinkohal üle korratud: Liivimaal välistas selle valgustusajastu väljamõeldise mitte ainult toonane seaduskord, vaid ka asjaolu, et suurel osal pruutidest oli „esimene öö“ juba enne altari ette jõudmist seljataga.⁷²

Nagu nägime, loovad 18. sajandi kohtumaterjalid Liivimaa talupoegade seksuaalelu algusest märksa teistsugusema pildi, kui seda teevad rahvaluule ja sellele toetuvad käsitlused, mis on pakkunud seksuaalsuhete algusest modernismieelses talurahvaühiskonnas pigem ideaalkui tegelikku pilti. Nii ei kinnita kohtumaterjalid folklooris siivsate ja kombelistena kirjeldatud ehalkäikude toimumist 18. sajandi Liivimaal, küll aga leiab sealt rohkesti näiteid, kus nii poisil kui ka tüdrukul oli enne abiellumist mitu rauda tules. Liivimaa talurahva abielueelsed hoiakud ja suhted olid vankumatust monogaamsusest kaugel ega seisnenud kaugeltki seksuaalsuhetest hoidumises, pigem vastupidi. Ehk nagu tõdeb kokkuvõtlikult August Wilhelm Hupel: „Võimalusi patueluks jagub meie maarahval küllaga.“⁷³

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt PRG 318.

⁶⁷ M. Schröter. Zur Intimisierung der Hochzeitsnacht, lk 365.

⁶⁸ Samas, lk 391–395.

⁶⁹ RA, EAA.915.1.1096, l. 11–11p, 43p, Acta in Sachen contra sextum, 1735.

⁷⁰ RA, EAA.915.1.1064, l. 15, Acta in Sachen contra sextum, 1733.

⁷¹ RA, EAA.915.1.1364, l. 4p, Acta in Sachen contra sextum, 1762.

⁷² Lähemalt vt M. Laur. Eestlaste ja sakslaste vahelised seksuaalsuhted 18. sajandi Liivimaal, lk. 37; M. Metsvahi. Esimese öö õiguse stereotüübi leviku eellugu. Mõisnike ja talutüdrukute suhetest regilaulus ning valgustusajastu saksa kirjameeste teostes. – Keel ja Kirjandus 2018, nr 7, lk 521–540.

⁷³ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, Bd. 1. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774, lk 514.